

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

BANK İŞİ KAFEDRASI

«Maliyyə bazarının müasir vəziyyəti»

fənninin proqramı

(«Maliyyə» ixtisasi üzrə «magistratura»

pilləsində təhsil alanlar üçün)

elmi redaktor : i.e.d., professor Məmmədov Z.F.

Azərbaycan Təhsil Nazirinin 19.08.2014 tarixli əmri ilə «Müasir maliyyə –kredit insitutlarının fəaliyyət istiqamətləri» fənni üzrə tədris proqramına nəşr hüquqi verilmişdir.

elmi redaktor : i.e.d., professor Məmmədov Z.F.

tərtibçilər: i.e.d., professor Məmmədov Z.F.

doç. Z.H. İbrahimov

i.e.d., dos. Kərimov A.E.

1. Fənnin məqsəd və vəzifələri.

Fənnin məqsədi: maliyyə bazarları haqqında fundamental biliklərin genişləndirilməsi və dərinləşdirilməsi, maliyyə bazarının fəaliyyət sahəsində sistemli yanaşmanın formalaşdırılması.

Fənnin vəzifələri:

- Maliyyə bazarının növlərinin, strukturunun, alətlərinin öyrənilməsi, milli və beynəlxalq səviyyədə bazarın iştirakçılarının qarşılıqlı təhlili;
- Maliyyə bazarının xüsusiyyətlərinin və prinsiplərinin aydınlaşdırılması;
- Maliyyə bazarında mümkün risklərin qiymətləndirilməsi və onların idarə edilməsi strategiyası;
- Maliyyə bazarlarının dövlət tənzimləməsinin və özünü tənzimləmə sisteminin tədqiqatı;
- Dünya maliyyə bazarı təşkilatlarının xüsusiyyətlərinə baxılması.

2. Əsas təhsil proqramının strukturunda fənnin yeri.

“Maliyyə bazarları” fənni baza kurslarından biridir və iqtisadi dövrü fənlərə daxil edilir.

“Maliyyə bazarları” fənni- ali təhsilin baza fənlərindən biridir, o təşkilatların və maliyyə bazarlarının inkişafının əsasını təşkil edən nəzəri və təcrübi məsələləri öyrənir.

“Maliyyə bazarları” fənninin öyrənilməsi “Pul, kredit, banklar”, “Qiymətli kağızlar bazarı”, “İqtisadi nəzəriyyə”, “Dünya iqtisadiyyatı” çərçivəsində bakalavrların əldə etdikləri biliklərə əsaslanmalıdır.

3. Fənnin istifadəsinin nəticələrinə tələb.

Maliyyə bazarları” fənninin öyrənilməsi prosesi magistrlarda a.ağdakı biliklərin formalaşdırılmasının istiqamətlənib:

- düşüncə mədəniyyətinə, nəticə çıxartma bacarığına, informasiyanı təhlil etmə və qavrayışa, hədəf qoymaq və ona nail olmaq üçün seçim yollarına yiyələnmək;
- dünyagörüşü, sosial və şəxsi məna ifadə edən iqtisadi problemləri anlamaq və təhlil etmək bacarığı;
- tarixi prosesin hərəkətverici qüvvələrini və qanunauyğunluqlarını, iqtisadi tarixin hadisə və proseslərini, beynəlxalq maliyyə bazarında öz ölkəsinin yeri və rolunu anlamaq bacarığı;
- cəmiyyətdə baş verən sosial əhəmiyyətli problemləri və prosesləri təhlil etmə və gələcəkdə onların inkişafının mümkünlüyünün proqnozlaşdırılması bacarığı;
- özünü inkişaf, ixtisasını və vərdişini təkmilləşdirmə bacarığı;
- müxtəlif məlumatlarla işləmə bacarığı;
- yeni elm və biliklərə yiyələnmək üçün təkişalti yanaşma bacarığı;

Fənnin öyrənilməsi nəticəsində tələbə:

A) bilməlidir:

- bazar iqtisadiyyatının inkişafına maliyyə bazarının yeri;
- maliyyə bazarının mahiyyəti;
- müasir dövrdə kredit, valyuta və fond bazarlarının bir birinə qarşılıqlı təsirinin xüsusiyyətləri və əsas növləri.

B) bacarmalıdır:

- maliyyə bazarının inkişaf tendensiyalarını aşkara çıxarmaq və uyğun şəkildə şərh etmək;
- maliyyə bazarlarında əməliyyatların icrasında qərarların qəbul edilməsi üçün lazım olan məlumatların sərbəst şəkildə axtarışı, seçilməsi və təhlilini həyata keçirmək;
- maliyyə bazarının nizamlanmış fəaliyyətinə, qanunvericilik və hüquqi-normativ aktlar sistemində əsaslanmaq;
- maliyyə bazarının vəziyyətinə əsasən analitik tədqiqatların nəticələrinə şərh verməyi bacarmaq.

C) yiyələnməlidir:

- iqtisadi tədqiqatların metodologiyasına;
- müasir metodlarla iqtisadi hadisə və proseslərin toplanması, emalı və təhlilinə;
- iqtisadi göstəricilərin köməkliyi ilə maliyyə bazarının vəziyyətinin təhlilinin metod və texnikalarına;
- iqtisadi məsələlərin həlli üçün müasir texnologiyalar və qərarların qəbul edilməsinə.

4. Fənn üzrə biliyin qiymətləndirilməsi meyarları.

“Maliyyə bazarı” fənni üzrə biliyin aralıq və sərhəd yoxlanmasının əsas növləri:

- mühazirələrin, təcrübələrin və interaktiv məşğələlərin keçirilməsi;
- seminar və interaktiv məşğələlərdə iş;
- tədqiqat layihəsinin yerinə yetirilməsi;
- tədqiqat layihəsinin müdafiəsi;
- kompyuterlə sınaq;
- imtahan.

I. Fənnin məzmunu

«MÜASİR MALİYYƏ –KREDİT İNSİTUTLARININ FƏALİYYƏT İSTİQAMƏTLƏRİ» FƏNNİNİN SAAT ŞƏBƏKƏSİ

№	Mövzular	Auditoriya dərsləri	
		Mühazirə	Məşğələ
1	Maliyyə bazarları: təbiəti, təkamülü və təsnifatı	2	2
2	Qiymətli kağızlar bazarı	2	2
3	Maliyyə bazarının əsas alətləri: aksiyalar və istiqrazların ümumi xarakteristikası	2	2
4	Kredit bazarı		
5	Valyuta bazarı	2	2
6	Sığorta bazarı	2	2
7	Maliyyə bazarının tənzimlənməsi	2	2
8	Maliyyə bazarının investisiya imkanlarının fundamental və texniki təhlil	2	2
9	Birja iqtisadi barometr kimi	2	2
10	Maliyyə bazarında investisiya riskinin qiymətləndirilməsi	2	2
11	Dünya maliyyə bazarı	2	2
12	Beynəlxalq maliyyə bazarları	2	2
13	Dünya qızıl bazarı	2	2
14	portfel menecmenti və dividend siyasəti	2	2
15	Azərbaycan Respublikasında maliyyə bazarının inkişaf proqramının məqsəd və vəzifələri	2	2
Cəmi			

Mövzu 1. Maliyyə bazarları: təbiəti, təkamülü və təsnifatı

Maliyyə bazarı anlayışı, iqtisadiyyatda rolu və funksiyaları. Maliyyə bazarlarının modelləri. Maliyyə bazarının Azərbaycan modeli. Maliyyə bazarlarının nəzəriyyəsi. Maliyyə bazarlarının təsnifatı. Pul bazarı və kapital bazarı. Valyuta bazarı. Törəmə bazarlar. Borcun maliyyələşdirilməsi bazarı. Birbaşa və dolaylı maliyyələşdirmə bazarı. Qiymətli kağızlar bazarı. Kredit bazarı. Sığorta bazarı.

Maliyyə vasitəçilərinin mahiyyəti və rolu. Maliyyə vasitəçilərinin növləri. Universal və ixtisaslaşdırılmış maliyyə vasitəçiləri, depozitar və qeyri-depozitar təşkilatlar. Maliyyə vasitəçilərinin nəzəriyyəsi.

Maliyyə bazarının alətləri, onların növləri, müqayisəli xarakteristikası. Maliyyə bazarının infrastrukturunu.

Mövzu 2. Qiymətli kağızlar bazarı

“Qiymətli kağızlar bazarı” haqqında fundamental anlayışlar. Borc və kapital qiymətli kağızlar bazarının alətləri. Maliyyə aləti kimi qiymətli kağızların xarakteristikası. Fond bazarının quruluşu. Fond birjası: yaranma forması, fəaliyyət prinsipləri, maliyyə bazarında rolu. Birja ticarətinin həyata keçirilməsi texnologiyası. Birja sazişlərinin növləri: nağd və müddətli. Birja ticarətinin infrastrukturunu. Birjadankənar bazar. Birjadankənar sazişlərin həyata keçirilməsinin texnologiyası.

Qiymətli kağızlar bazarının funksiyaları: ümumi bazar və xüsusi funksiyalar. Ümumi qiymətli kağızlar bazar funksiyaları: Kommersiya funksiyası - bazarda görülən əməliyyatlardan gəlir əldə etmək funksiyası; Qiymət funksiyası; İnformasiya funksiyası - bazarın ticarət obyektləri və onun iştirakçıları haqqında olan bazar məlumatlarının bazar iştirakçıları üçün hazırlanması və çatdırılması; Tənzimləyici funksiya bazarda ticarət və iştirak etmək üçün qayda-qanunlar yaradır, iştirakçılar arasında mübahisələri həll edən nəzarət orqanlarını və yaxud da idarə orqanlarını təşkil edir.

Qiymətli kağızlar bazarının xüsusi funksiyaları: Yenidən bölgü, Qiymət və

maliyyə risklərinin sığortası funksiyası.

Qiymətli kağızlar bazarının strukturu. İkinci bazarın tərkibi: birja; qeyri-birja bazarı; üçüncü bazar və dördüncü bazar.

Fond birjası - İkinci bazarın ən vacib elementləri kimi. Qeyri-birja bazarı avtomatlaşdırılmış şəkildə fəaliyyət göstərir ki, bu da alıcılara və satıcılara qiymətli kağızların cari qiymətlərini izləmək imkanı verir. Üçüncü bazar qeyri-birja bazarıdır ki, burada qiymətli kağızların alqı-satqısı vasitəçilər tərəfindən qeydiyyatla alınaraq yüksək komisyon məbləği tələb olunur. Dördüncü bazar və yaxud da kompüterləşdirilmiş bazar. Bazar dördüncü bazarın əsasında aksiyaların elektron ticarət sistemi sistemi fəaliyyət göstərir.

Qiymətli kağızlar növlərinə görə aşağıdakı bazarlara bölünürlər: Aksiya bazarları;İstiqraz bazarları;Veksel bazarları; Opsiyon bazarları; Depozit və əmanət sertifikatları bazarı.

Emitentlərə görə də qiymətli kağızlar bazarını aşağıdakı bazarlara bölmək olar: şəxsi qiymətli kağızlar bazarı; dövlət qiymətli kağızlar bazarı; beynəlxalq qiymətli kağızlar bazarı.

İnvestorlara görə də qiymətli kağızlar bazarı aşağıdakı bazarlara bölünürlər: inistitusal investorların qiymətli kağızlar bazarı; fərdi investorların qiymətli kağızlar bazarı;ərazi meyarına görə qiymətli kağızlar bazarının aşağıdakı növləri vardır: regional; milli və qlobal.

Qiymətli kağızlar bazarı işlədilən ticarət "texnologiyasına" görə aşağıdakı növlərə bölünürlər: Kassa bazarları; Təcili bazarlar; Auksiyon bazarları və Diler bazarları.

İnvestisiya mühiti aşağıdakı parametrlərlə xarakterizə edilir: potensial investorların mövcudluğu (dövlət, hüquqi və fiziki şəxslər); mövcud olan investisiya mənbələri (regiondaxili və xarici) və investisiyanın növləri (daşınmaz əmlak, maliyyə və qeyri-maddi.

Maliyyə hesabatlarında qiymətli kağızlar təyinatına görə aşağıdakı qaydada təsnifləşdirilir:Borc qiymətli kağızlar;Dilinq əməliyyatları üçün qiymətli kağızlar və İnvestisiyalar.

Borc qiymətli kağızların alınmasında məqsəd ödəniş müddəti tamamlanana qədər saxlanılmaqla, müəyyən olunmuş faiz gəlirlərinin əldə olunmasıdır.

Dilinq əməliyyatları üçün qiymətli kağızların alınmasında əsas məqsəd faiz və dividend gəlirlərinin götürülməsi deyil, bu qiymətli kağızların alış və satış dəyərinin arasındakı fərqdən gəlir əldə olunmasıdır.

Fond bazarlarının inkişafının qiymətləndirilməsi meyarı kimi fond indeksi: xarakteristikası və hesablama prinsipləri. Fond bazarının məlumat infrastrukturu. Qiymətli kağızların reytingi.

Azərbaycan Respublikasında qiymətli kağızlar bazarının iştirakçıları. Azərbaycan Respublikasının qiymətli kağızlar bazarında aşağıdakı fəaliyyət növləri mövcuddur. broker fəaliyyəti; diler fəaliyyəti; qiymətli kağızların idarə olunması üzrə fəaliyyət; depozitar fəaliyyəti; qiymətli kağızların sahiblərinin reyestrinin aparılması üzrə fəaliyyət; klirinq fəaliyyəti; fond birjası fəaliyyəti.

Azərbaycanda fond bazarının cari vəziyyəti, quruluşunun təhlili və dinamikası: kəmiyyət və keyfiyyət xarakteristikası.

Mövzu 4. Maliyyə bazarının əsas alətləri: aksiyalar və istiqrazların ümumi xarakteristikası

Aksiya - emissiya qiymətli kağızı, sahibinə SC-dən dividend şəklində gəlir əldə etmək, mülkiyyətinə ortaqlıq hüququ verir. Aksiyanın qiymətinin dəyərləndirilməsi. Aksiyanın gəlirliliyinə təsir edən əsas amillər: dividend ödənişlərinin kəmiyyəti (xalis gəlirdən törəmə kəmiyyət və onun paylaşdırılması proporsiyası); bazar qiymətlərinin enib-qalxması; inflyasiyanın səviyyəsi; vergi iqlimi.

Qərb fond bazarlarında fəaliyyət göstərən operatorlar gəlirliliyinə görə aksiyaları aşağıdakı kateqoriyalara bölürlər: Yüksək likvidli aksiyalar; kurs qiymətinin artmasında lider olan aksiyalar; Gəlirliyi çətin proqnoz edilən aksiyalar qrupunu isə spekuliyativ aksiyalar təşkil edir.

Divident - gəlirin bir formasıdır. Dividend səhmdarın SC-dən aldığı gəlir formasıdır. İstiqraz onu ixrac edənə sahibkar arasında borc münasibətlərini təsdiq edən qiymətli kağızdır. İstiqraz öz sahibinə təsbit edilmiş gəlir saxlayır. Aksiya və istiqrazın prinsiplər fərqləri vardır.

İnvestor aksiyanı almaqla emitent-şirkətin mülkiyyətçisinə, istiqrazı almaqla isə şirkətin kreditörünə çevrilir. Müxtəlif göstəricilərinə görə istiqrazları aşağıdakı şəkildə təsnifatlaşdırmaq olar: emitentə görə istiqrazlar (dövlət; bələdiyyə; korporasiya; xarici).

İstiqrazın nominal qiyməti və bazar qiyməti olur. Nominal qiymət istiqraz gəlirliyinin hesablanması əsas kəmiyyət kimi götürülür. İstiqraz üzrə faiz nominala görə müəyyən edilir. İstiqrazın bazar qiyməti bir sıra digər şərtlərdən də asılıdır ki, bunlardan da ən vacibi onun risk səviyyəsinin nə dərəcədə olmasıdır.

Müxtəlif istiqrazların nominal əhəmiyyətli dərəcədə aralarında fərqləndiyindən, çox zaman istiqrazın bazar qiymətini müqayisə edən göstəriciyə ehtiyac duyulur. Bu göstərici «kurs»dur. İstiqrazın kursu onun bazar qiymətinin nominal qiymətinə olan nisbətidir.

Mövzu 3. Kredit bazarı

“Kredit bazarı” anlayışı, onun funksiya və növləri. Kredit bazarında qiymət qoyma. Faiz dərəcələrinin növləri. Faiz dərəcələrinin səviyyəsini müəyyən edən faktorlar. Kredit bazarının iştirakçıları. Kredit bazarının alətləri. Kredit bazarının indeqatorları: yenidən maliyyələşdirmə dərəcələri, yenidən diskontlaşdırma, banklararası kredit bazarının stavkası, maliyyə bazarının stavkası. Bazarın infrastrukturunu. Banklararası bazarın rolu.

Azərbaycanın kredit bazarının inkişafının fərqləndirici xüsusiyyəti.

Mövzu 4. Valyuta bazarı

“Valyuta bazarı” anlayışı, onun funksiyaları və növləri. Valyuta bazarının iştirakçıları. Valyuta bazarında broker və diller təşkilatların fəaliyyəti və xüsusiyyətləri. Hecerlər və spekulyatorlar (möhtəkirlər). Valyuta bazarında bankların rolu.

Valyuta bazarında həyata keçirilən əməliyyatlar. Valyuta kursu və alıcılıq qabiliyyəti pariteti. Valyuta kursunun formalaşmasına təsir göstərən amillər. Valyuta bazarında xarici valyutaya tələb və təklif. Valyuta bazarının indiqatoru kimi Mərkəzi Bankın rəsmi valyuta kursu.

Spot və müddətli bazarda əməliyyatlar. Valyuta risklərinin hecləşdirilməsi texnologiyası. Valyuta spekulyasiyasının şərtləri, çəqsədi və mexanizmi. Valyuta əməliyyatlarında valyuta mövqeyi və bank riskləri.

Valyuta bazarının infrastrukturunu.

Mövzu Sığorta bazarı

Sığorta sistemi müvafiq icra hakimiyyəti orqanından, sığortaçılarından, sığorta brokerləri, agentləri və ekspertlərindən ibarətdir. Sığorta sistemi və sığorta haqqında qanunvericilik. Sığortanın iqtisadi-nəzəri əsasları. Sığorta işinin təşkilinin prinsip və funksiyaları. Sığortaçının müstəqilliyi. Sığortaçının öz fəaliyyəti barədə məlumat verməsi. Sığorta fəaliyyəti sahəsində qadağanlar. Sığorta İşinin təşkili. Sığortaçının rəhbərlərinə qoyulan tələblər. Sığorta agentləri. Sığorta brokeri. Aktuari və sığorta eksperti. Prodüktor. Xarici hüquqi və fiziki şəxslərin Azərbaycan Respublikasında sığorta fəaliyyəti. Azərbaycan Respublikasında və xarici ölkələrdə edilə bilən sığortalar. Sığorta müqaviləsinin məzmunu. Sığortalının vəzifələri. Sığortaçının vəzifələri. Sığorta fəaliyyətinin əsasları və sabitliyi. Sığorta fəaliyyətinə dövlət nəzarəti. maliyyə sabitliyinə nəzarət. Azərbaycanda sığorta fəaliyyətinin təsnifatı. sığorta bazarı və onun sosial-iqtisadi məzmunu. sığorta bazarının strukturu. sığorta bazarında fəaliyyət göstərən peşəkar iştirakçılar. sığorta bazarında risklərin idarə edilməsi və təsnifatı. sığorta fəaliyyətinin təşkilatı və hüquqi əsasları. sığorta şirkətlərinin təşkilatı-hüquqi formaları. milli sığorta sistemində sığorta bazarının rolu. sığorta fəaliyyətinin aparılmasında DSN-in rolu. Təkrarsığortanın iqtisadiyyatda rolu. sığorta tədiyyələrinin hesablanmasında sığorta tariflərinin rolu və əhəmiyyəti. sığorta tariflərinin müəyyənləşdirilməsində aktuar hesablamalar və onların xüsusiyyətləri. sosial sığortanın mahiyyəti və prinsipləri. sosial sığortanın iştirakçıları, onların hüquq və vəzifələri. məcburi dövlət sosial sığortası. sığorta şirkətlərinin iqtisadiyyatı və maliyyəsi.

Sığorta şirkətlərində korporativ idarəetmə standartı.

Mövzu 5. Maliyyə bazarının tənzimlənməsi

“Maliyyə bazarı” anlayışı, tənzimləmənin məqsədi və zəruriliyi. Maliyyə bazarı tənzimləməsinin növləri. Birbaşa və dolaylı tənzimləmə. Dövlət orqanlarının quruluşu, tənzimləmə alətləri və metodları. Bazarın özünü tənzimləməsi. Azərbaycanda özünü tənzimləmə təşkilatlarının inkişafı.

Fond bazarının normativ-hüquqi tənzimlənməsi. Fond bazarının iştirakçılarının yoxlanması və nəzarəti. Fond bazarının peşəkar iştirakçılarının fəaliyyətinin tənzimlənməsi.

Kredit tənzimləməsi orqanı kimi Mərkəzi Bank. Pul kredit tənzimləməsi, məqsədi, alətləri.

Valyuta bazarının normativ-hüquqi tənzimlənməsi. Valyuta bazarının tənzimlənməsinin forma və metodları. Valyuta qanunvericiliyinin və valyuta bazarının liberallaşdırılması. Valyuta kursunun tənzimlənməsi metodları. Valyuta tənzimlənməsi və valyuta nəzarəti. Azərbaycanda valyuta nəzarəti təşkilatları: məqsədləri və həyata keçirilməsi mexanizmi.

Maliyyə bazarının antiinhisar tənzimlənməsi.

V. Maliyyə bazarının investisiya imkanlarının fundamental və texniki təhlil

Fundamental təhlil. Birja kurslarının müəyyən edilməsində birbaşa və ya dolayısı ilə ona təsir edən müxtəlif amilləri və ya tez-tez baş verən gözlənilməz dəyişiklikləri necə təhlil etməliyə sualına cavab vermək üçün beynəlxalq fond bazarlarının nəzəriyyə və təcrübəsi əsasında hazırlanan metod və təhlillərdən istifadə etmək olar.

İnvestisiya fond alətlərinin qiymətləndirilməsində iki metod vardır: bazar konyukturaları baxımından kurs dinamikasının izlənməsi; emitentin fəaliyyət göstərdiyi sahədə onun maliyyə vəziyyəti öyrənməklə qiymətli kağıza investisiya xarakteristikasının verilməsi.

Beləliklə də, fond bazarının təhlil edilməsində iki cərəyan meydana gəlmişdir. Birinci cərəyanın tərəfdarları fundamental təhlil məktəbini yaratmış, ikinci cərəyanın tərəfdarları isə texniki təhlil məktəbini yaratdılar.

Fundamental təhlil emitentin qiymətləndirilməsinə əsaslanır: yəni onun gəlirlərini, bazardakı yerini, şirkətin aktiv və passivlərini və emitentin bütün növ fəaliyyətini xarakterizə edən digər göstəricilər. Balanslar, mənfəət və zərəri əks etdirən hesabatlar, şirkət tərəfindən nəşr olunan digər sənədlər təhlil bazasının əsasını təşkil edir. Burada həmçinin sahələrin artım tempini, aktivlərin rentabelliyini, istehsal və maliyyə vasitələrinin səviyyəsini və digər göstəriciləri qeyd etmək olar. Bundan başqa şirkətin idarə olunma praktikası və idarəetmə

orqanının tərkibi də öyrənilir. Təhlil zamanı həmçinin, şirkətin alıcı və satıcı kimi iştirak etdiyi bazarlar da araşdırılır. Adətən, bu çox saylı və ciddi araşdırmalar aşağıdakı nəticələrə gətirib çıxarır: şirkətin qiymətli kağızlarının qiyməti ilə onun aktivlərinin real qiymətini tutuşdurduqda artma və ya azalma meylini və gələcək gəlirlərin proqnozunu vermək olar.

Beləliklə də, fundamental təhlilin köməkliyi ilə gəlirlər barəsində proqnoz vermək olur ki, bu da nəticə etibarlı ilə aksiyanın gələcək qiymətinə də təsir edə bilər.

Makroiqtisadi fundamental təhlil: ÜDM, istehsal və xidmət; əmək bazarı, gəlirlilik və məşğulluq; tədiyə balansı; pul sferası və pul kredit siyasəti, valyuta kursu; maliyyə siyasəti, büdcə və vergi siyasəti; inflyasiya səviyyəsi; fond bazarının vəziyyəti.

ÜDM, istehsal və xidmət. İstehsal və xidmətin ümumi göstəricisi ÜDM –un əsas tərkib hissəsi hesab edilir. Onun dinamikası ümumi iqtisadi təmayül tendensiyasının və biznes silsiləsinin mərhələsini göstərir. ÜDM-un artımı ümumilikdə ölkədəki investisiya mühitinin yaxşılaşdığını xarakterizə edir və xarici sərmayənin cəlb olunmasında stimül olur.

Əmək bazarı, gəlirlilik və məşğulluq. Əmək bazarının təhlil edilməsi real sektorda fəaliyyət göstərən investor üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu sahədə ən aktual mövzular aşağıdakılardır: sahə nöqtəyi-nəzərindən əmək haqqının səviyyəsi; adambaşına düşən gəlirlilik səviyyəsi; əhalinin pul gəlirlərinin istifadə olunduğu sahələr; işsizliyin səviyyəsi və dinamikası.

Əmək haqqı xərcləri. Bu xərclər əmtəənin maya dəyərinin bir elementidir. İncəsənətə investisiya layihəsinin hesabatını apararkən investor məhsulun istehsalı üçün çəkiləcək xərcləri nəzərə alaraq kapitalını yatıracaq yeri seçir. Əmək haqqı xərcləri, adətən, bütün xərc-lərin yarısından çoxunu təşkil edir. Buna görə də, əmək haqqı xərclərinin sahələr və regionlar üzrə hesabatının aparılması investisiya təhlili üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bütün bunları nəzərə alan investor çətin satılan və bahalı əmtəələrin istehsalı üçün investisiya yatırıqda, o, əhalinin alıcılıq qabiliyyətini mütləq qiymətləndirməlidir. Bu məqsədlə də investor aylıq adambaşına düşən gəliri təhlil etməlidir. Bu informasiyadan istifadə etməklə bazarda bu növ malların istehsalının həcmi müəyyən etmək olar.

Tədiyə balansı. Müəyyən dövlət və digər dövlətlər arasında pul axımını xarakterizə edən statistik hesabatdır. O, xaricdən nə qədər pul vəsaiti alındığı və digər dövlətə nə qədər pul vəsaiti ödəndiyini göstərir. Tədiyə balansının əsas elementləri cari əməliyyatlar üzrə hesabat (cari hesabat), kapital əməliyyatlar üzrə hesabat, maliyyə hesabatlarından ibarətdir. Cari hesabat idxal-ixrac axımını, xaricdən alınan və xaricə ödənilən kapital və əmək xidmətindən daxil olan gəlirləri əks etdirir.

Kapital əməliyyatlarının hesabı isə kapital transferti əməliyyatlarını əks etdirir. Finans hesabı rezidentlərin qeyri-rezidentlərə maliyyə tələbi əməliyyatları və rezidentlərin qeyri-

rezidentlər qarşısında olan öhdəlikləridir. Aktivlər və öhdəliklər 4 qrup üzrə təsnif edilir: birbaşa investisiya, portfel investisiyası, müxtəlif investisiyalar və ehtiyat aktivlər.

İnvestisiya təhlilinin həyata keçirilməsində ilk öncə tədiyə balansının aşağıdakı mövqeləri maraq kəsb edir: cari əməliyyatların saldosu, xalis investisiya gəliri, ölkədə və ya xaricdə olan birbaşa və ya portfel investisiya, həmçinin digər investisiyaların strukturu və dinamikası. Bir şeyi də qeyd etmək lazımdır ki, xarici investisiya yalnız onun səmərəli istifadə olunan zaman tədiyə balansına müsbət təsir göstərir. Səmərəli istifadə yalnız əmtəə və xidmət sahəsində ixrac artıb, idxal isə azalmağa doğru gedəndə olur. Belə ki, portfel investisiyası köhnə borcların yenidən maliyyələşdirilməsi üçün istifadə edildiyindən onların artırılması gec-tez maliyyə iflasına gətirib çıxarır.

Pul sferası və pul kredit siyasəti. Pul sferasının vəziyyəti şübhəsiz olaraq investisiya abı-havasına öz təsirini göstərir. Bu, ilk öncə onun nominal faiz taarifinə təsir etməsi ilə bağlıdır. Yüksək faiz dərəcələri uzunmüddətli investisiya layihələrinə mənfi təsir göstərir.

Makroiqtisadi fundamental təhlil zamanı pul sferasının göstəriciləri arasında aşağıdakılara diqqət yetirmək lazımdır: pul kütləsi, pul aqreqləri haqqında məlumat; iqtisadiyyatın pulla dolğunluğu (monetizasiya); qızıl valyuta ehtiyatının vəziyyəti və onun pul bazası ilə qarşılıqlı münasibəti; valyuta məzənnəsi.

Maliyyə siyasəti, büdcə və vergi. İnvestisiya təhlili zamanı investor həmçinin, büdcə göstəricilərinin investisiya mühitinin göstəricilərinə təsir ölçülərini də araşdırmalıdır: ÜDM-in faizində büdcə kəsiri; dövlət borclarının ödənilməsi ilə büdcə gəlirlərinin münasibəti; keçən ilki dövr ilə müqayisədə vergi ödənişlərindəki artım tempi; istehsalçılarla əhalinin ödədiyi vergi arasındakı qarşılıqlı münasibət.

Fond bazarı. Belə ki, maliyyə investorlarının fəaliyyəti, adətən, fond bazarlarında gedir, məhz elə çox hallarda da bu bazarda reallaşdırılır. Fond bazarının həcmi bilavasitə olaraq maliyyə aktivlərinin dəyərinə təsir göstərir. Bazar vəziyyətini təhlil etdikdə fond indeksləri barədə olan məlumatlardan istifadə etmək olar.

Sahəvi təhlil. Sahəvi fundamental təhlil sahələrin investisiya cazibədarlığını qiymətləndirir. İnvestisiya cazibədarlığını bir sıra parametrlərlə xarakterizə etmək olar ki, bunlardan da ən vacibi aşağıdakılardır: istehsal həcmi tempinin artırılması; sahələrdə istifadə olunan istehsal faktura qiymətlərinin artım tempi; istehsalın və aktivlərin gəlirliyi; kapital dövriyyəsinin sürəti; istehsal və maliyyə vasitələrinin səviyyəsi.

İstehsal həcmi artım tempinin təhlili məhsulun alışı və bazarın genişlənmə perspektivlərinin başa düşülməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bir şeyi də qeyd etmək lazımdır ki, həmişə makroiqtisadi təhlil sahəvi təhlildən əvvəl aparılmalıdır.

Belə ki, yuxarıda söylənənlərdən başqa elə dövrü sahələr də vardır ki, onlar ümumi iqtisadi konyuktura ilə inkişaf edir.

Dövrü sahələrə aşağıdakılar aid edilir və onlar:

- Avtomobil sənayesi – iqtisadi konyukturanın inkişafını qabaqlayır. Onun inkişafı əsasən faizlərin hərəkətindən, alıcılıq qabiliyyətinin dinamikasından və dolların kursundan asılı olur;
- kimya sənayesi – burada silsilə demək olar ki, konyuktura ilə paralel hərəkət edir. Bu sahədə nəinki, milli valyuta kursu, həmçinin dollar kursunun güclü ixrac meyilləri də mühüm rol oynayır;
- enerji sənayesi – bu sahə azacıq olaraq iqtisadi silsilədən geri qaldığından daha aşağı silsilə amplituduna malikdir. Əsasən ona innovasiya və bazarın inkişafı təsir göstərir;
- maşınqayırma sənayesi – ümumi iqtisadi inkişafın ardından inkişaf edən sahədir və əsasən də valyuta və investisiyaya təsir edən faiz dərəcələrindən asılıdır;
- tikinti sənayesi – geri qalan sahədir ki, əsasən də faiz dərəcələrinin hərəkətinə və dövlət hakimiyyət orqanlarının investisiya siyasətinə reaksiya verir;
- əmtəə malları sənayesi və toxuculuq sənayesi – öncül sahələrdir. Bu sahələr daha çox fərdlərin tələbatından asılı olduğundan, əhalinin gəlirləri onların səviyyəsinə mühüm təsir göstərir. Bundan başqa burada həmçinin, xammalın qiyməti və inflyasiyanın səviyyəsi də mühüm rol oynayır;
- banklar və sığorta firmaları – bu maliyyə sahəsi ümumi konyukturanı qabaqlamağına baxmayaraq faiz dərəcələrinin hərəkətindən asılı olur.

Beləliklə də, sahələr konyukturadan asılı olaraq qabaqlama, paralel və yaxud geri qalmalarla inkişaf edir ki, bu da onların aksiya kurslarının hərəkətinə təsir göstərir. Birja kurslarının hərəkət etməsi üçün sahəvi gəlirdən başqa iki göstəricidən (sahəvi sifarişlərin daxil olması və sənaye istehsalının həcmi) istifadə edilir ki, bunlar da öz növbəsində investora qabaqcadan investisiya mövzusunda qərar verməyə imkan verir. Onlar gözlənilən əmtəə dövriyyəsinin dinamikasını və müvafiq sahələrin gəlirliyini özündə əks etdirir.

Gəlir dinamikası aksiya kurslarının hərəkətinə təsir göstərən ən mühüm faktorlardan biridir. Göstərilən indikatorlardan başqa valyuta kurslarının, xüsusilə də dolların enib-qalxmasından, həmçinin də sahənin ixracatçı və yaxud idxalatçı olub-olmamasından da asılı olur.

Mikroiqtisadi təhlil – (ayrı-ayrı müəssisələrin təhlili). Bu şirkətin gələcək gəlirlərinin dinamikasının tədqiqatıdır. Bu zaman ilk öncə əmtəə dövriyyəsinin dinamikası və yaxud xərclərdən sonra yerdə qalan gəlir dinamikası, həmçinin də müəssisənin öz şəxsi və borc vəsaitlərinin təmin olunması məsələsindəki maliyyə məsələləri geniş yer tapır. Lazım olan sənədlər firmanın işlərinin, mənfəət və zərər barədə olan hesabatlarından götürülür. Göstəricilə-

rin ümumiləş-dirilməsi və təhlili əsasında lazımi nəticələr çıxarılır, həmçinin rəqabət bazarında ayrı-ayrı aksiyaların qiymətləndirilməsi barədə nəticələr çıxarırlar. Hər bir təhlil müəssisənin keçən ilki rəqəmlərinin işlənilib-hazırlanması ilə başlayır ki, bu da şirkətin struktur və ya strategiyasında hansısa bir əhəmiyyətli işin baş verdiyini müəyyən etmək üçündür. Bu zaman maliyyə tərəfini də unutmaq lazımdır. Ən yaxşı məlumatı balansdan və yaxud mənfəət və zərəri əks etdirən hesablardan götürmək olar. Mikroiqtsadi təhlil zamanı müəssisələrin gəlirliyi müəyyən edilir. Belə ki, şirkətin gəlirləri ilə aksiyalarının hərəkət kursu arasında sıx əlaqələr olduğundan analitiklər üçün şirkətin gələcəkdə bazarda hansı mövqe tutması böyük əhəmiyyət kəsb edir. Gəlirlik proqnozu onun bazar mövqeyi əsasında müəyyənləşdirilir. Burada əsasən aksiyanın qiymətinin qalxıb-enməsi ilə empirik əlaqədə olan göstəricilər, həmçinin də mütəxəssis analitiklərin üstünlük verdiyi balans göstəriciləri, kursa aid olan göstəricilər, göstəricilər, aksiyaya aid olan göstəricilər böyük maraq kəsb edir.

Balans göstəriciləri nağd pul axımının dövriyyəsi və xalis nəticə hesab olunur. Aksiyaya aid olan göstəricilər bir aksiya üçün nəzərdə tutulur. Öz növbəsində bir aksiya üzrə dividend, bir aksiya üzrə cashflow (cashflow –nağd pul axını) və ya bir aksiya üzrə nəticə. Kursu aid olan göstəricilərin hesabatı aksiyanın kursuna müvafiq təsir göstərir. Bu cür göstəricilər faktiki dividend gəlir, «kurs/gəlir» (KGV) və ya «kurs/ cashflow» (KCV) nisbətləri hesab edilir. Analitik göstərici olan «kurs/gəlir» nisbəti ucuzlaşdırılmış aksiyanın qiymətini qiyməti qaldırılmış aksiyadan fərqləndirmək üçün istifadə edilir. «Kurs/gəlir» nisbəti aksiyaya son olaraq nə qədər pul ödənilməsi göstərir. Bu göstəricilərə baxıldıqdan sonra həmin göstəricilər həmin sahədə fəaliyyət göstərən digər şirkətin eyni göstəriciləri və ya bütün bazardakı «kurs/gəlir» orta nisbəti tutuşdurulur. Bu bizə nisbətən «ucuz» aksiyaları nisbətən «baha» aksiyalardan ayırmağa imkan verir. Kurs göstəricisi olan «kurs/ cashflow» (KCV) həqiqi aksiya kursu əsasında hesab edilir, şirkətin bir aksiya üçün nəzərdə tutulmuş cashflow-ya bölünməsidir.

Aksiyanın nisbətən «ucuz» və «baha» bölünməsi hər iki - həm «KGV» həm də «KCV» üçün vacib amildir. Göstəricilərin müqayisə edilməsi bir-birilə əlaqədə olana kimi məqsədəuyğun hesab edilir. Buna görə də şirkətin KCV və KGV göstəricilərinin müqayisə edilməsi yalnız sahə çərçivəsində qəbul edilir. Bunun əsas səbəbi sahələrin kapital tutumlu və əmək tutumlu olmasıdır. Burada cashflow- dan fərqlər çıxır ki, bu da öz növbəsində KCV göstəricisini dəyişdirir. Bunula bağlı əməktutumlu sahələr bank, tikinti sənayesi və ya avtomobilqayırma sənayesi sahələri bir qayda olaraq cüzi cashflow - ya malik olduğuna görə daha yüksək KCV təhlil göstəricilərinə malik olur. Kapital tutumlu sahələr (enegetika və maşınqayırma sənayesi) yüksək amortizasiya çıxılmaları nəticəsində yüksək cashflow - ya və daha az KCV əmsalına malik olur. KCV əmsalı həmçinin, öz aksiyalarını birjaya çıxartmaq istəyən şirkətin qiymətləndirilməsinə xidmət edir. Aksiya almaq istəyən investor həm KGV, həm

də KCV əmsalından istifadə etməlidir. Faktiki dividend gəliri isə hər aksiya üzrə ödənilən dividendin həcmi göstərir. Belə ki, dividend gəliri aksiyanın qiymətləndirilməsində asılı rol oynayır. Faktiki dividend böyük əhəmiyyət kəsb etmədiyinə görə dolayısı ilə nəzərə alınır.

Texniki təhlil. Bazarın texniki və ya daxili təhlili qiymət dəyişikliyinə daha da hərtərəfli öyrənilməsində istifadə edilir. Daxili ona görə adlanır ki, burada yalnız qiymətlərin qalxıb-enməsi qrafiki və heç bir faktorlar nəzərə alınmadan keçmiş dövrdən hazırki zamana qədər həcmi hesablanır.

Aksiya bazarının texniki təhlili aksiyanın kurs tendensiyasının istiqamətinə göstərilməsinə əsaslanır. Bu prinsiplial ilkin şərait keçmiş dövrlərin göstəricilərinə əsaslanaraq gələcək kurslar barədə proqnozlar verməyə imkan verir.

Tarixi klassik texniki təhlil aşağıdakı qaydada inkişaf etməyə başlamışdır. İlk əvvəl kompüter texnikası olmayanda heç kim riyazi metodlarla qiymət dinamikası təhlilindən istifadə etməyə çalışmırdı. Treyderlər əli ilə yalnız loqoritm xətkəşlərindən istifadə edərək qrafiklər çəkirdilər ki, bu da yalnız düzxəttlər olurdu. Daha sonra bu xətt ilə qiymət qrafikasının qarşılıqlı əlaqəsinin qanunauyğunluğu tapılmışdır. Daha sonra düzxətli trend xəttlərindən əl çəkmək zəruriyyəti yarandı və treyderlər əl ilə orta qiyməti hesablamağa başladılar ki, bu da sonrakı təhlillərdə uğurla istifadə olunmağa başladı.

Kompüter texnikası çıxdıqdan sonra isə bazarın ossilyator təhlili metodundan istifadə olunmağa başlandı ki, bunun da əsası hələ kompüter meydana gəlməmişdən qoyulmuşdur.

Texniki təhlil tələb və təklifin effektivliyini, qiymət dəyişikliyinə öyrənir. Onu çox vaxt çartizim (ingiliscə chart–qrafik) adlandırırlar ki, bu da açıq mövqələrin həcmi əks etdirən göstəricilərin və müxtəlif faktorların öyrənilməsi zamanı diaqram-ların, qrafiklərin tərtib olunmasından ibarət olur.

Mütəxəssislərin söylədiyi kimi təhlil zamanı aşağıdakıları müəyyən etmək olar:

- qiymət proqnozunu demək: mütəxəssislər qiymət dəyişikliyinə proqnozunu həm fundamental həm də qrafik və diaqramların köməyi ilə edə bilirlər;
- vaxtı müəyyən etmək: mövqələrin açılıb və bağlanması üçün dəqiq müəyyən edilməsi zamanı fundamental təhlildənsə qrafik təhlil daha səmərəli olur;
- əsas indikatorun üzə çıxarılması: əgər bazar fəaliyyəti ona qarşı olan təsirləri kənarlaşdırarsa, onda bu zaman qiymətlərin qalxıb-enməsinə bazarın əsas indikatoru kimi baxa bilərik. Qiymətlərin qalxıb-enməsi trend təhlilinin əsasını təşkil edir və bütün texniki təhlilin təməli kimi hesab olunur.

Trend qiymətlərin yuxarı və yaxud aşağı hərəkət etməsinin müəyyən edilməsidir.

Üç növ trend vardır: «öküz» trendi – qiymətlər yuxarı hərəkət edir; «ayı» trendi – qiymətlər aşağı düşür; «köndələn» – qiymətlər nə yuxarı, nə də aşağı hərəkət edir, bu hərəkəti

«flat» (flat, daha doğrusu «whipsaw») adlandırılır. Əminliklə söyləmək olar ki, uzun «flat» bazarda qiymət fırtınasının müjdəçisinə çevrilir.

Bir qayda olaraq qiymətlər xətti olaraq yuxarı və ya aşağı hərəkət edir. «Öküz» trendində qiymətlər sürətlə artır, «ayı» trendində isə sürətlə azalır.

Trend xətlər (trend lines) – bu bazarın uzun müddətli maksimum və minimumlarını birləşdirən düz xəttlərdir. Trend xəttinin yuxarı və aşağı təmayülü artım və ya azalma tendensiyasını göstərir. Trend xətti bazar dəyişiklikləri zamanı texniki təhlilin əsas aləti hesab olunur.

Məlum istiqamətin hərəkətinin müddət və vaxtının qiymətləndirilməsində: qısamüddətli hərəkətin trendi; uzunmüddətli hərəkətin trendi; trendin başlanğıcı; trendin yetkinliyi; trendin başa çatması.

Fəaliyyət göstərən istiqamətdə qiymətin qalxıb-enmə amplitudunun qiymətləndirilməsində: kursun zəif dəyişməsi; kursun güclü dəyişməsi.

Bu üç qiymət dinamikasını müəyyən etdikdən sonra əminliklə araşdırdığımız aksiyanı ala və ya sata bilərik

Qrafiklərin tipi və onların qurulma qaydasını bilən investor üçün qrafik məlumatları təhlil etmək daha asandır.

Hər bir treyder qrafiki aşağıdakı konsepsiyalar əsasında qurur: qiymətlərintrenddinamikasının müəyyənedilməsi; qiymətin qeyri-trend hərəkəti; ticarət həcmnin dəyişilmə dinamikası; qiymətin dəyişmə qrafiki.

V. Birja iqtisadi barometr kimi

Qiymətli kağızlar birjası (stock exchange, securities bourse) gerçəkdə sərmayə bazarının deyil, qiymətli kağızlar bazarının qurumudur. Ancaq bu bazarlarda alqı-satqı mövzusu olan "Qiymətli kağızlar" deyilən aksiya və istiqraz kimi dəyərli kağızlar bilavasitə iqtisadi dəyər olmayıb, iqtisadi dəyərləri təmsil edən sənədlərdir. Qiymətli kağız bazarlarında alqı-satqı edənlərin məqsədi mənfəət əldə etməkdir. Aksiyanı satın alan şəxsin məqsədi dividend və ya aksiyanı daha yüksək qiymətə sataraq qazanc əldə etməkdir.

Qiymətli kağızların ikinci bazarında əsas yerlərdən birini fond birjası tutur. Birjanın meydana gəlməsinin əsas səbəblərindən biri bazar münasibətlərinin inkişaf etməsi olmuşdur. İlk dəfə birja anqlosakson dövlətlərində meydana gəlmişdir.

Fond birjası, müstəqil olaraq, fəaliyyət predmeti qiymətli kağızlar üçün zəruri şəraitin yaradılması, onların bazar qiymətlərinin müəyyən edilməsi, kağızlara olan tələb və təklif arasında tarazlığı əks etdirən, həmçinin onlar haqqında lazımi informasiyanın yayılması, qiymətli kağızlar bazarı iştirakçılarının yüksək peşəkarlıq səviyyəsini nümayiş etdirmək üçün şərait yaradılması olan təşkilatdır. Fond birjası qapalı səhmdar cəmiyyət formasında olur. Fond birjası yalnız birja üzvləri arasında ticarəti təşkil edir.

Fond birjası fəaliyyətini müvafiq icra hakimiyyəti orqanının verdiyi xüsusi razılıq əsasında həyata keçirir. Fond birjası depozitari və klirinq fəaliyyəti istisna olmaqla, digər fəaliyyət növləri ilə məşğul ola bilməz. Fond birjasının nizamnaməsinin, onun ticarət qaydalarının pozulması və fond birjasının digər daxili sənədlərinin pozulması zamanı cərimələr müəyyən edilir. Fond birjasının

üzlərinə aid olan daxili normativ aktlar fond birjası tərəfindən onun üzvlərinin təklifləri nəzərə alınmaqla müstəqil müəyyənləşdirilir.

Fond birjasının beş əsas funksiyası vardır:

- 1) likvidlik ehtiyaclarını qarşılamaq;
- 2) alıcıları-satıcıları qiymətli kağızların alqı-satqısını etmək üçün bir məkanda qarşılaşdırmaq;
- 3) qiymətli kağızların real kursunu müəyyən etmək;
- 4) kapitalın bir sahədən digər sahəyə axmasını təmin etmək;
- 5) real bazarın yaradılmasına xidmət etmək.

Fond birjası, həmçinin, birja sazişlərində iştirak edəcək iştirakçıların hamısına eyni səviyyədə məlumat verməlidir. Fond birjasının bir vasitəçi kim iştirak etməsinə baxmayaraq, o müştəriyə alacağı qiymətli kağızın gəlir verib-verməyəcəyi barədə təminat verə bilməz. Birja müştəriyə yalnız alacağı qiymətli kağız haqqında dolğun məlumat verə bilər. Beləliklə, qeyd etmək lazımdır ki, birjada yalnız o şirkətlərin aksiyaları kotirovka edilir ki, onlar listinqdən keçmiş olurlar. Birja ekspertiza qiymətini müəyyən etmək və qiymətli kağızı qiymətləndirmək üçün qiymətli kağızı ixrac edən şirkətdən auditor tərəfindən yoxlanılmış mühasibat balansını, mənfəət və zərər hesabat sənədlərini tələb edə bilər. Birja bu sənədləri aldıqdan sonra bir ay müddətində bu sənədlərlə tanış olur və öz rəyini bildirir. Listinqin bir üstünlüyü də ondan ibarətdir ki, listinqdən keçmiş şirkətlər kredit idarələrinin etibarına sahib olurlar. Listinqdən keçmiş şirkətlər müəyyən şəhərə sahib olurlar.

Birjada listinqdən keçmiş qiymətli kağızlar üçün sabit bazar vardır. İnvestorlar portfellerindəki bu cür aksiyaları və ya istiqrazları çox qısa vaxtda nağda çevirə bilərlər. Birjada qiymətlər günlük yayımlandığına görə, investorlar qiymət indeksini izləyə və özlərini riskə qarşı qoruma imkanını əldə edə bilərlər.

Birjada qiymətli kağızlar alınıb və ya satılarkən investor çox az bir komisiyon haqqı ödəyir. Bu səbəbdən də onun qiymət mövzusunda aldanılması imkansızdır, çünki alış və ya satış qiyməti rəsmən bəllidir.

Listinqdən keçmiş səhmləri investorlar üçün əmanətli investisiya alətləridir.

Yeni qurulan hər hansı bir birja həmişə bir çalışma tempi göstərməz, bir müddət özlərini və təmsil etdiyi investisiya sahələrini xalqa tanımaq məcburiyyətindədir. Bu tanıma yavaş-yavaş gerçəkləşdikcə birjaya qarşı xalqda bir güvən yaranmağa başlayır.

Fəaliyyətə keçmə (manipulation) artan bağlılığın yetərli bir səviyyəyə çıxması ilə birjada ilk əməliyyatlar görülür. Lakin bunların miqdarı azdır, birjada investisiya qoyanlar zamanla qazanlı çıxdıqlarını və investisiyaların uzun müddətdə digər alətlərdən daha verimli olduğunu gördükcə yatırımlarını artırır. Buna paralel olaraq qiymətlər yüksəlməyə başlayır. Qiymətlərin yüksəlməsilə isə hər kəs qazanır. Tələb bir az daha artır. Birjada mənfəətdə edildiyini görəndə və duyan hər kəs birjaya qaçmağa başlayır.

Panikanın başlaması ilə öncə qiymətlər sürətlə aşağı düşür. Daha sonra, alıcı olmadığı üçün iş həcmi də azalır. Azalma nə qədər davam edir?

Qiymət və iş həcmindəki azalma başlanğıc nöqtəyə qədər azalmaz və bu nöqtədən az və ya çox ola bilər. Həmin nöqtədə bazarda qiymətlər sabitləşirmi? Təbii ki, yox. Xatırladılan on kritik nöqtədə dartışma başlayır və satıcılar artıq satmaqdan əl çəkirlər. Beləliklə, yeni bir təklif-tələb tarazlığı meydana çıxır və qiymətlər sabitləşir. Bazar bu təcrübədən zərər görür. Artıq səhmlərin sonsuzadək yüksəlməyəcəyi və düşərkən də sifira qədər enməyəcəyi öyrənilmişdir.

Birjalar yalnız iqtisadi həyatı deyil, bütün sosial siyasətin barometridir. İqtisadi olaylar, faktorlar və göstəricilər qədər, hətta onlardan daha çox sosial-siyasət və sosial-psixoloji dəyişmələr birjaya təsir edir.

VI. Maliyyə BAZARINDA İNVESTİSIYA RİSKİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Bazar iqtisadiyyatında investisiya qoyuluşunun müxtəlif imkanları mövcuddur. Hüquqi və fiziki şəxslərin kapital qoyuluşunun seçilməsi zamanı ən əsas kriteriyalardan biri investisiya riskinin qiymətləndirilməsidir.

Qiymətli kağızlarla əməliyyatlar həmişə risklə bağlı olduğundan riskin əsas növlərinə aşağıdakıları aid etmək olar: sistematik risk – makro səviyyədə risk; qeyri-sistematik risk – makro və ya qiymətli kağızlarla bağlı bütün növ risklərin ahəngi.

Sistematik risk ölkədə və dünyada baş verən ümumi iqtisadi və siyasi vəziyyət, resursların qiymətinin artımı, maliyyə aktivlərinin ümumbazar qiymətlərinin aşağı düşməsi ilə bağlı olan riskdir. Sistematik risk kateqoriyasına aşağıdakılar aid edilir: Valyuta riski; Faiz riski; Ümumbazar qiymətlərinin aşağı düşməsi və inflyasiya riski.

Qeyri-sistematik risk – konkret qiymətli kağız emitentinin maliyyə vəziyyəti ilə bağlıdır. Qeyri-sistematik risk kateqoriyasına likvidlik, sahəvi, kommertiya və maliyyə riskləri aid edilir.

Likvidlik riski – qiymətli kağızların bazardakı realizasiyası zamanı gecikmələrlə bağlı olur. İvestor hər zaman əmin olmalıdır ki, o, öz qiymətli kağızını sata bilər və öz kapitalını nağd pula çevirə bilər.

Sahəvi risk - iqtisadiyyatın sahələrindəki dəyişikliklərlə bağlı kommertiya riski qiymətli kağızlar bazarı iştirakçılarının konkret fəaliyyəti nəticəsində gəlir əldə edilməsi və ya zərər olması ilə bağlı olur. Kommertiya riskinin əsas faktorları aşağıdakılardır:

- 1) alıcılıq qabiliyyətinin səviyyəsi, emitentin maliyyə sabitliyi, idarəetmə keyfiyyəti;
- 2) investorda kifayət qədər informasiyanın olması.

Maliyyə riski – qiymətli kağız emitentinin gəlirsizlik və iflasa uğramaqla bağlı zərər riskidir. Ümumilikdə maliyyə riskinin iqtisadi və siyasi qeyri-müəyyənliyi aşağıdakı kimi xarakterizə edilə bilər: kəmiyyət üzrə risk: aşağı, orta və yuxarı; ehtimal olunma üzrə risk – gəlirin bir hissəsinin itirilməsi üzrə; kritik risk – bu zaman gəlir tamamilə itirilir və xərclərin yerini doldurmaq zəruriyyəti yaranır: katastrofik risk – əmlakın tamamilə itirilməsi; obyektlər üzrə risk – sahibkarın, müəssisənin, bankın, sığorta şirkətinin riski; fəaliyyət növü üzrə risk – istehsal, vasitəçi, ticarət, nəqliyyat, sığorta, mühasibat və digər fəaliyyət növlərinin riskləri; iqtisadi mahiyyəti üzrə risk; xarakter üzrə risk – əməliyyatı inflyasiya, kredit, faiz, valyuta əməliyyatı riski bu və ya digər müəyyən əməliyyatların həyata keçirilməsi metodunun düzgün seçilməsi ilə bağlıdır. Bu növ risklərə menecerlərin riskləri aid edilir.

İnflyasiya riski inflyasiyanın dəqiq proqnozlaşdırma dərəcəsi və onun maliyyə təsərrüfat fəaliyyətinin nəticəsinə təsir etməsi ilə müəyyən edilir. Kredit riskinə kreditin ödənilməməsi və faizlərin ödənilməməsi riski kimi baxılır.

İvestisiya riski - korporativ qiymətli kağızlar bazarında investisiya riski maliyyə riskinin müxtəlifliyi ilə bağlı olur. İvestisiya riskinin iki növü var: diferensial və qeyri-diferensial risk. İvestisiya riskinin səviyyəsi siyasi, iqtisadi, sosial, ekoloji, kriminal vəziyyətdən asılı olur.

İvestisiya riskinin qiymətləndirmə metodu. Qiymətli kağızlar bazarında investisiya riskinin qiymətləndirilməsi metodları müxtəlifdir. Eyni zamanda müxtəlif qiymətli kağızların investisiya güvənliyini təhlil etmək və investisiya riskini qiymətləndirmək üçün ümumi bir metod yoxdur (statistik təhlil, faktor təhlili, ekspertlərin qiymətləndirilməsi metodu).

Statistik təhlildə riskin səviyyəsi iki kriteriya ilə ölçülür: Orta gözlənilən əhəmiyyətli (dispersiya) və tərəddüdü (variasiya).

Maliyyə riskinin qiymətləndirilməsində digər analitik metodlardan da geniş istifadə edilir. Bunlar arasında ən geniş yayılanı maliyyə riskinin faktor təhlilidir. Fəaliyyət aktivliyinin əmsalı, maliyyə sabitliyi və müflislənmə ehtimalının müəyyən edilməsi nəzərdə tutulur.

Son zamanlar ekspertlərin qiymətləndirmə metodu da daha aktiv olaraq istifadə edilir. Risk səviyyəsinin müxtəlif müqayisəedici xarakterləri tərtib edilir, reytinglər müəyyən edilir və ekspertlərin icmalı hazırlanır.

Maliyyə riskinin qiymətləndirmə metodlarından biri iqtisadi-riyazi modelləşdirmə metodudur. Bu zaman düzgün model seçilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu model ümumi konkret vəziyyəti proqnozlaşdırmağa və maliyyə riski ehtimalını qiymətləndirməyə imkan verir.

Mühüm perspektivlərdən biri də sosial-iqtisadi eksperiment modelidir. O, tipik maliyyə vəziyyətlərinin ayrı-ayrı eksperimentlərinin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur.

Praktikada maliyyə riskinin qiymətləndirilməsi zamanı analogiya metodundan daha geniş istifadə edilir. Analogiya metodu əsasında çox sayda müəssisələrin maliyyə strategiyası və taktikası qurulur.

Sistematik risk fundamental metodun köməyi ilə bazar vəziyyətini kifayət qədər dəqiq proqnozlaşdırır. Konyukturanın təhlili həm bazarın cari vəziyyəti, həm də onun inkişafının proqnozlaşdırılmasını izləyir. Fundamental metod uzunmüddətli proqnozlaşdırma zamanı istifadə edilir və makroiqtisadi göstəricilərə əsaslanır.

İnvestisiya riskinin idarəetmə metodları. Dünyada investisiya riskinin azaldılması məqsədilə praktiki fəaliyyət həyata keçirilir. Riskin idarə olunmasının metodiki bazası sistem təhlili hesab edilir. İnvestisiya layihəsinə təsir edən real faktorlar müəyyən edilir.

İnvestisiya qərarının düzgün qəbul olunması üçün iqtisadi, sosial, ekoloji məsələlər və dövlət idarəçiliyinin aspektləri tam və hərtərəfli informasiya tələb edir. Bu informasiya investorların çoxu üçün mümkündür. Burada əsas maliyyə riskinin səviyyəsinin dəqiq qiymətləndirilməsidir. Sığorta şirkətləri riskin qiymətləndirilməsində ekspertlərin maliyyə riskinin səviyyəsini peşəkarcasına qiymətləndirir. Korporativ qiymətli kağızlar bazarında riskin azaldılması onun iş fəaliyyətinin düzgün təşkil olunmasından da çox asılı olur.

Mövzu 6. Dünya maliyyə bazarı

“Dünya maliyyə bazarı anlayışı”, onun növləri və xüsusiyyətləri. Dünya maliyyə bazarının institusional quruluşu. Beynəlxalq maliyyə-kredit institutu. Dünya maliyyə mərkəzləri, onların yaranması şərtləri və dünya iqtisadiyyatında rolu. Beynəlxalq kapital axını və avrobazarlar.

Dünya valyuta bazarı: funksiyaları, iştirakçıları, saziş texnologiyası, dinamik göstəriciləri. Avrovalyuta bazarı: yaranması səbəbləri, inkişaf amilləri, quruluşu, iştirakçıları, əməliyyat növləri.

Avronot bazarı: yaranması səbəbləri, inkişaf amilləri. Bazarın miqyası və dinamikası. Avronotların növləri: müasir inkişaf meylləri. Avroistiqrarlar bazarı: rolu, funksiyaları, iştirakçıları, quruluşu. Avroistiqrarlar bazarının işkişafının müasir meylləri. Avrosəhmlər bazarı. Avroveksellər bazarı.

V. BEYNƏLXALQ MALİYYƏ BAZARLARI

Beynəlxalq kapital hərəkətləri. Beynəlxalq maliyyə əməliyyatının əsas məqsədi. Beynəlxalq kapital ixracı. Pul bazarlarındakı işləmlər. Beynəlxalq Kapital bazarında işləmlər. Beynəlxalq kredit bazarı. Avrodollar bazarı. Beynəlxalq maliyyə bazarlarının strukturu beynəlxalq pul bazarı və kapital hərəkətləri sisteminin birgə təsiri altında formalaşır. Beynəlxalq finans axınlarının məqsədi.

Beynəlxalq maliyyə bazarlarının strukturuna təsir edən amillər: ümumi makroiqtisadi durum; faiz hədlərində və valyuta kurslarında dalğalanma; pul və kapital bazarlarının işləməsini nizamlayan qaydaların tənzimləmə formaları; texnoloji durum; beynəlxalq iqtisadiyyatın

təməllərini müəyyən edən real sektor.Qısamüddətli maliyyə alətlərinin əməliyyat gördüyü bazarlar – «beynəlxalq pul bazarları» və onun tərkibində «valyuta bazarları» və «Avrobazarlar». Uzunmüddətli fond axınlarının yer aldığı bazarlara isə «beynəlxalq kapital bazarları» və onun tərkibində «beynəlxalq kredit bazarları» və «beynəlxalq istiqraz bazarları» və «beynəlxalq səhm bazarları».

Avro bazarlarda borclanma imkanlarına təsir edən amil: Kredit dəyərliliyi və kreditin maya dəyəri. Bir şirkətin kredit dəyərliliyini - şirkətin maliyyə vəziyyətinin təhlili sonucunda müəyyən etmək olar.

Ölkənin kredit dəyərliliyinə müsbət yöndə təsir edən amillər: Ölkənin inkişaf və ya borc ödəmə yetənəyi yüksək (neft ixrac edən ölkələr kimi) inkişaf yolunda olan bir ölkə olması; Tədiyə balansının kəsir verməməsi və kəsirlərin mütləq və ya nisbi dəyərinin zaman içində azalması; Ölkənin təməl iqtisadi göstəricilərinin müsbət inkişafı (inflyasiyanın düşməsi, pul təklifinin nəzarətsiz şəkildə artmaması, real milli gəlir və sektorların böyümə tempi); Ölkənin xaricə açıqlığı (qanunvericilik, iqtisadi və finans münasibətləri baxımından ölkənin dünya ölkələri ilə inteqrasiya dərəcəsi); Ölkənin öz qaynaqları ilə borc qarşılama nisbətinin artması; Daha öncə Avrobazarlar və digər beynəlxalq finans qaynaqlarından alınan borcların əsas pul və faiz ödəmələrinin zamanında və fasiləsiz yerinə yetirilməsi.

Kreditin maya dəyərinə təsir edən amillər: kreditin banklararası və əlavə (spread) faiz dərəcəsi, komisyon, pul vahidi və kreditin təşkili məsələləridir.

London banklararası faiz dərəcəsi- LIBOR . Beynəlxalq kapital bazarları- kredit, istiqraz və səhm bazarları. Beynəlxalq ticarətin kreditləşdirilməsində istifadə olunan alətlər(veksel və bank qəbulu, faktoring, forfating, sənət diskontu, qısamüddətli bank kreditləri, beynəlxalq lizinq, iqtisadi və siyasi risk sığortasıdır).

Avroistiqraz bazarları.Beynəlxalq səhm ixracı və satışı.

Beynəlxalq maliyyə mərkəzi statusuna sahibolunmaq üçün tələb olunan şərt:İqtisadi sərbəstlik;Daxili iqtisadiyyatın güc göstəricisi sayılan milli pul vahidinin sabitliyi, həmçinin xarici investorların etibarlılığını təmin edən finans sisteminin təminatlı olması;Finans alətlərinin səmərəliliyi;Aktiv, çoxşaxəli və hərəkətli finans bazarı, yəni kreditor və debitorlara geniş imkanlar yaradılması;Xəbərləşmə sistemində yüksək texnologiya imkanlarından istifadə edilməsi;Finans sistemində təhsil və insan gücünün səviyyəsi;Xarici investorların cəlb edilməsi mövuzusunda gərəqli hüquqi və sosial şəraitin yaradılması imkanları.

Beynəlxalq birjaların təsnifatı. Super birjalar(Nyu-York birjası,Evronext birjası, Tokio birjası və London birjası). Böyük birjalar və Kiçik birjalar.

DÜNYA QIZIL BAZARI

Dünya qızıl bazarının transformasiyası. Qiymətli metalin demonetizasiyası. Dünyada qızıl industriyası. Dünya qızıl bazarında təklif. Dünya qızıl bazarının müasir rolu və strukturu. Dünya qızıl ticarəti üzrə əsas mərkəzlərin fəaliyyətinin təhlili. Dövlət ehtiyatlarından qızıl satışının səbəb və nəticələri. Dünya bazarında qızılın qiymətinin meyarları və “kağız qızılın” birja satışının təşkili. Dünya qızıl bazarının inkişafında ən yeni mərhələ və perspektivlər. Dünya qızıl bazarının inkişafında ən yeni mərhələ. Azərbaycan qızıl istehsalçısı və ixracatçısına çevrilmənin prioritetləri və perspektivlər.

Mövzu 15. Azərbaycan Respublikasında maliyyə bazarının inkişaf proqramının məqsəd və vəzifələri

“2011-2020-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında qiymətli kağızlar bazarının inkişafı” Dövlət Proqramının məqsədi. Müasir, beynəlxalq standartlara uyğun, iqtisadiyyata geniş kapitalizasiya imkanları təqdim edən və risklərin etibarlı idarə edilməsini təmin edən, yüksək səmərə ilə fəaliyyət göstərən qiymətli kağızlar bazarının formalaşdırılması problemləri.

qiymətli kağızlar bazarının tənzimlənməsi mexanizmlərinin qabaqcıl beynəlxalq təcrübəyə uyğun təkmilləşdirilməsi. qiymətli kağızlar bazarının institusional inkişaf səviyyəsinin yüksəldilməsi istiqamətləri. ölkə iqtisadiyyatında kapitallaşma dərəcəsinin yüksəldilməsi məsələləri. iqtisadi layihələrin maliyyələşdirilməsində qiymətli kağızlar bazarı vasitəsilə cəlb olunan qeyri-inflyasiya mənşəli investisiya vəsaitlərindən istifadənin genişləndirilməsi. iqtisadi subyektlərin və əhəlinin yığımlarının fond bazarında səmərəli yerləşdirilməsi üçün investisiyaların qorunduğu və risklərin etibarlı idarə olunduğu müvafiq şəraitin yaradılması. ölkənin qiymətli kağızlar bazarının tədricən beynəlxalq kapital bazarlarına inteqrasiya olunması üçün müvafiq şəraitin formalaşdırılması.

İnteraktiv məşğələnin keçirmə qaydası

Maliyyə bazarları üzrə interaktiv məşğələlərin keçirilməsinin əsas formasını proqramda göstərilən aktual problemlərin müzakirəsi, həmçinin maliyyə bazarlarının təhlili və proqnozlaşdırılması təşkil edir.

İnteraktiv məşğələlərin hazırlığı və təşkili üçün kafedranın saytının imkanlarından (internet adres-), həmçinin təhlil saytlarından istifadə etmək olar.

İnteraktiv məşğələlərin məzmunu

Mövzu	Saatlar
Maliyyə bazarı: təbiəti, təkamülü, təsnifatı	2
Kredit bazarı	2
Qiymətli kağızlar bazarı	4
Valyuta bazarı	2
Dünya maliyyə bazarı	4

Məşğələnin keçirilməsi forması
Müzakirələr
Kompyuter simulyasiyası(laboratoriya təcrübəsi)
İnteraktiv mühazirələr
İşgüzar oyunlar
Rəqabətli situasiyaların, məsələlərin araşdırılması(auditoruya işi)
Qrupla müzakirə(müsahibə)
Tədqiqat layihəsi
Tələbələrin tədqiqat layihəsi işlərinin

	kompleksl ə iş	şmə			ədəbiyy atın öyrənil məsi	işinə hazırlıq	
1.Maliyyə bazarı: təbiəti, təkamülü, təsnifatı	2	1	-	-	3	3	9
2.Kredit bazarı	4	-	4	-	-	2	10
3.Qiymətli kağızlar bazarı	4	1	3	-	-	2	10
4.Valyuta bazarı	4	1	-	-	3	2	10
5.Maliyyə bazarının tənzimlənməsi	4	-	-	4	-	2	10
6.Dünya maliyyə bazarı	-	1	-	-	8	3	12
7.Müasir şəraitdə maliyyə bazarının inkişafının əsas problemləri, meylləri və xüsusiyyətləri	-	1	-	4	7	3	15
Yekun	18	5	7	8	21	17	76

8. Fənnin öyrənilməsinin təşkili üzrə müəllimə metodiki tövsiyələr

“Maliyyə bazarı” fənninin öyrənilməsi prosesi tematik plana uyğun olaraq mühazirə məşğələlərinin aparılmasını özündə birləşdirir. Mühazirə materiallarının

izah edilməsi zamanı müəllimlərə PowerPoint proqramında hazırlanmış təqdimatlardan, mühazirə mövzusunə aid videomaterial fraqmentlərindən istifadə etmək tövsiyə olunur.

Maliyyə bazarı üzrə praktiki məşğələlərin keçirilməsinin əsas növü kimi seminarlar çıxış edir, hansında ki, müvafiq problemə dair tələbələrin ismarıcları, hesabatları və elmi işlərinə hazırlıq və müzakirə onların müzakirəsi tətbiq olunur. Həmçinin tələbələrlə dəyirmi masalar, müzakirələr, elmi konfranslar və digər auditoriya işləri keçirmək olar. Interaktiv məşğələlərin aparılması zamanı təkcə maliyyə bazarlarının müzakirə və təhlili deyil həmçinin aşağıdakı formaldan da istifadə etmək olar:

- mövzunun müxtəlif məsələləri üzrə tələbələrin təqdimatlarının hazırlanması və müzakirəsi;
- maarifləndirici resurslarının yaradılması: kafedranın maarifləndirici arxivi (mətn və videomaterial, tematiki bibliografiya, referat formaları və s.);
- tələbələrin elmi konfranslarının təşkili və s.

Interaktiv məşğələlərin hazırlığı və təşkili üçün kafedranın saytının imkanlarından (internet adres-), həmçinin təhlil saytlarından istifadə etmək tövsiyə olunur.

Qiyabi təhsil formasında təlim müddətinin çox hissəsi fənnin sərbəst öyrənilməsini təşkil etdiyindən müəllimlərə tələbələrin sərbəst işlərini hazırlamasına və təşkilinə xüsusi diqqət ayırmaq və korporativ maarifləndirici resurslar institutunda yaradılmış mövcud imkanları onlara açmaq tövsiyyə olunur: elektron kitabxana, kompyuter təlim proqramları, elektron təlim resursları və s.

9. Fənnin təlim-metodiki və məlumatla təmin olunması

Metodiki-tədris kursunun təmin edilməsi.

Fənnin öyrənilməsi prosesində materillərin verilməsi üzrə klassik auditoria metodundan istifadə olunur: mühazirələr (problemlə sualların izahatı), seminar məşğələləri (mövzunun müzakirəli məsələsinə baxış), praktiki məşğələ-işgüzar

oyun, kollokvium, testlər, case.lər, həmçinin tələbələrin ədəbiyyat və normativ-hüquqi sənədlərə əsasən sərbəst işləri. Sərbəst işlərə daxildir: kitabxana və internet resurslarından elmi məlumatların axtarışı, elmi məlumatların işlənməsi, statistik göstəricilərin toplanması və işlənilib hazırlanması.

Əsas Ədəbiyyat

1. Z.F. MƏMMƏDOV. «Bank fəaliyyətinin Əsasları» (Dərs vəsaiti). Bakı: Azər nəşr. 2014.
2. Z.F. MƏMMƏDOV Pul, kredit və banklar, qiymətli kağızlar və valyuta. Suallara cavab. Bakı: Nasir, 2005. 200 c.
3. Zeynalov V.Z. Maliyyə və kredit. Dərslik. – Bakı, 2008.
4. Z.F. MƏMMƏDOV. Xalq kapitalizmin formalasması və inkisafında qiymətli kağızlar bazarının rolu. – Bakı.: Elm, 2006. -320 c.
5. Finans iqtisadiyyatı. –Bakı: Qanun, 2003. - 375 c.

7. Бажанов С.В. Интеграция российского и международного финансовых рынков. — СПб.: КультИнформПресс, 2005.
8. Баринов Э.А., Хмыз О.В. Рынки: валютные и ценных бумаг. —М.: Экзамен, 2001.
9. Барон Л.И. Антимонопольная политика и развитие конкуренции на финансовом рынке. — М.: ТЕИС, 2003.
10. Волосский А.А. Инструменты финансового рынка: учебное пособие. — Новосибирск, 2000.
11. Галанов В.А. Международный финансовый рынок: учебное пособие. — М.: Магистр, 2007.
12. Дмитриев В.А. Глобализация и формирование мирового финансового рынка. — М.: Васиздаст, 2006.
13. Ильин А.А. Валютный и денежный рынок. — М.: РГБ, 2003.
14. Клоков В.И. Финансовые рынки: учебное пособие. — СПб.: Изд-во СЗАГС, 2005.
15. Международный финансовый рынок / под ред. В.А. Слепова, Е.А. Звоновой. — М.: Магистр, 2007.
16. Мишкин Ф.С. Экономическая теория денег, банковского дела и финансовых рынков. — М.: Аспект Пресс, 2007.

17. Платонова И.Н. Валютный рынок и валютное регулирование: учебное пособие. — М.: Бек, 1996.

18. Попов К.А. Современная структура мирового финансового рынка. — М.: МАКС Пресс, 2005.

21. Рынок ценных бумаг: учебное пособие для вузов / под ред. Е.Ф. Жукова. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2007.

22. Суэтин А.А. Международный финансовый рынок: учебник для студентов. — М.: КНОРУС, 2007.

23. Ширяев В.И. Модели финансовых рынков. Оптимальные портфели, управление финансами и рисками. — М.: КомКнига, 2007.

1. Ивасенко А.Г., Никонова Я.И. Рынок ценных бумаг. Инструменты и механизмы функционирования. Уч.пос. - 4-е изд.-М.: КноРус, 2010. Доп. УМО – 272 с.
2. Ионова А.Ф. Финансовый анализ [текст]: учебник / А.Ф.Ионова, Н.Н.Селезнева. - М.: Проспект, 2008. - 624 с.
3. Финансовая статистика: денежная и банковская: Учебник / под ред. С.Р.Моисеева. -Москва: КНОРУС, 2009. - 160 с.

Əlavə: əlavə:

1. Балабанов И. Т. Основы финансового менеджмента. – М.: Финансы и статистика, 2008, – 478 с.
2. Бланк И.А. Основы финансового менеджмента. – Киев.: Ника-Центр, 2009, – 592 с.
3. Брейли Р., Майерс С. Принципы корпоративных финансов. Пер. с англ. /М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 2007. – 1020 с.
4. Долан, Э. Д., К. Д. Кэпбелл Деньги, банковское дело и денежно-кредитная политика. М.-Л., 2006. – 448 с.
5. Финансовый менеджмент: Учебник для вузов / под ред. проф. Н.Ф. Самсонова – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2007, – 415 с.

Elektron resurslar:

Fənnin öyrənilməsinin və müvəffəqiyyət dərəcələrinin yoxlanılmasına dair attestasiyanın təşkili.

İmtahan sessiyasının təşkili və keçirilməsi qaydaları
İmtahanların gedişi və təşkili «Ali təhsil müəssisələrində kredit sistemi ilə tədrisin

təşkili barədə nümunəvi Əsasnamə» və «Kredit sistemi ilə təhsil alan tələbələrin fənlər üzrə imtahanları haqqında Əsasnamə»lərlə tənzimlənir.

Tələbənin fənn üzrə toplaya biləcəyi balın maksimum miqdarı 100-ə bərabərdir. Bu balların yarısı semestr ərzindəki fəaliyyətə, digər yarısı isə imtahanın nəticələrinə görə toplanır. Balların maksimum miqdarı aşağıdakı kimi müəyyənləşdirilir: 50 bal imtahanın nəticəsinə görə; - 10 bal dərslərə davamiyyətinə görə; 10 bal tələbənin sərbəst işinə görə; 20 bal seminar (məşğələ) və ya laboratoriya dərslərinin nəticələrinə görə; (Eyni fəndən həm seminar (məşğələ) həm də laboratoriya dərsləri nəzərdə tutulduqhalda onların hər birinə 10 bal ayrılır). 10 bal kurs işinin hazırlanmasına və müdafiəsinə görə; (Fənn üzrə kurs işi (layihəsi) nəzərdə tutulmayıbsa, ona ayrılan 10 bal seminar (məşğələ) və ya laboratoriya dərslərinə əlavə olunur. Əgər fənnin tədrisi yalnız mühazirə, seminar (məşğələ) şəklində nəzərdə tutularsa buzaman davamiyyətə və sərbəst işə ayrılmış ballar istisna olmaqla qalan 30 bal tədrisin bu növgöstəricilərinə görə hesablanır. Qrup curnalında dərstdə iştirak etməyən tələbələrə həmin saata «q/b» sorğulara cavabverənlərə müvafiq «bal» dərstdə iştirak edən lakin qiymət almayanlara isə «i/e» yazılmalıdır. Konkret fənn üzrə semestr ərzində toplanmış balın yekun miqdarına görə tələbələrin biliyi aşağıdakı kimi qiymətləndirilir: - 51 baldan aşağı - «qeyri-kafi».

İmtahana görə balların yığılması İmtahanda qazanılan balların maksimum miqdarı 50-dir. İmtahan biletinə bir qayda olaraq fənni əhatə edən 5 sual daxil edilir. İmtahanın qiymət meyarları aşağıdakılardır:

- 10 bal - tələbə keçilmiş materialı dərindən başa düşür, cavabı dəqiq və hərtərəflidir.

- 9 bal - tələbə keçilmiş materialı tam başa düşür, cavabı dəqiqdir və mövzunun məzmununu açə bilir.

- 8 bal - tələbə cavabında ümumi xarakterli bəzi qüsurlara yol verir;

- 7 bal - tələbə keçilmiş materialı yaxşı başa düşür, lakin nəzəri cəhətdən bəzilərini əsaslandırə bilmir;

- 6 bal - tələbənin cavabı əsasən düzgündür;

- 5 bal - tələbənin cavabında çatışmazlıqlar var, mövzunu tam əhatə edə bilmir;

- 4 bal - tələbənin cavabı qismən doğrudur, lakin mövzunu izah edərkən bəzi səhvlərə yol verir;

- 3 bal - tələbənin mövzudan xəbəri var, lakin fikrini əsaslandırmağı bacarmır;

- 1-2 bal - tələbənin mövzudan qismən xəbəri var ;

- 0 bal - suala cavab yoxdur.

Tələbənin imtahanadan topladığı balın miqdarı 17-dən az olmamalıdır. Əks təqdirdə tələbənin imtahan göstəriciləri semestr ərzində tədris fəaliyyəti nəticəsində topladığı bala əlavə olunmur.

Tələbəyə fənlər üzrə sərbəst işə görə balların müəyyənləşdirilməsi. Ayrı-ayrı fənlər üzrə tələbəyə sərbəst işə görə verilən balın maksimum həddi 10-dur. Tələbəyə fənn üzrə semestr ərzində 10 sərbəst iş tapşırığı verilir. Sərbəst işlərin tapşırıqları müxtəlif formada (mühazirə mövzuları üzrə problem və praktiki xarakterli tapşırıqlar, məsələ, misallar və s.) ola bilər. Həmin tapşırıqlar fənni tədris edən müəllim tərəfindən müəyyənləşdirilir. Hər bir tapşırığın yerinə yetirilməsi 1 balla qiymətləndirilir.

Kollokviumda iştirak etməyən tələbəyə «0» sıfır bal yazılır.